

Fiktio luo minäkuvaa

Vammaisten on vaikea löytää vihteestä ja taiteesta samaistuttavia henkilöahmoja. Tarjolla on lähinnä kliseitä: sankaruutta tai sääliä. Pahinta on, jos vähemmistöön kuulumisen esitetään syyksi pahuudelle.

TEKSTI Pinja Eskola

16 % VÄESTÖSTÄ eroaa jollain tavalla vallitsevasta toimintakynormista. Silti vammaisia näkyy fiktiosisällöissä, kuten elokuvissa ja tv-sarjoissa, harvoin. Heidän kuvauksensa on myös usein rajoittunutta ja kliseistä.

Ahmin lapsuudessani ja nuoruudessani fiktiota, etenkin kaunokirjallisuuden muodossa, mutta en kohdannut siinä juuri lainkaan samaistuttavia, itseni kaltaisia henkilöahmoja. Olisin kaivannut esikuvia, joita ihailla ja joihin samaistua, mutta vammaiset hahmot eivät tuntuneet kokonaisilta tai merkittäviltä.

Tyypillisesti fiktiossa esiintyvä vammaisen käyttäjä pyörätuolia ja tarvitsee vammaisesta ihmistä pelastajakseen. Myös persoonallista vammaiset hahmot ovat yksilöllisiä: masentuneita, katkeria, kuolemankaipuisia ja vailla seksuaalisuutta.

Fiktio välittää arvoja

Representaation – eri ihmisryhmistä nähtävien kuvausten – monipuolistamisesta on puhuttu viime vuosina paljon. Nämä representaatiot vaikuttavat siihen, millaisen kuvan muodostamme muista ihmisistä ja itsestämme.

Varsinkin nuorena muodostamme kuvaa maailmasta sen perusteella, mitä ympärillämme

”Tärkeää on kirjoittaa hahmo niin, ettei sen problemaattisuus johdu toimintarajoitteesta.”

me näemme ja kuulemme. Sisäinen mallimme on (yleensä) ei-tiedostettu, karkea kaavakuva, jonka perusteella teemme oletuksia maailmasta ja siitä, millaisia tietynlaiset ihmiset ovat. Teemme alitajuisia päätelmiä myös siitä, millaiset koulutuspaikat ja ammatit vaikuttavat olevan itselle saavutettavissa.

Fiktio representaatiot rakentavat tätä sisäistä malliamme. Se, että näemme fiktioissa kaltaisiamme ihmisiä ja sen, miten heihin suhtaudutaan, vaikuttaa käsitykseen itsestämme.

Keväällä 2023 toteutin osana mediatutkimuksen opintojani kyselytutkimuksen, joka selvitti, millainen representaatio vaikuttaa vammaisen ihmisen minäkuvaan positiivisesti. Alla kerron tutkimukseni tuloksista.

Traaginen vai supersankari?

Traagista hahmoa ei mielellään koeta samaistuttavana, joten eikö sellaisen vastakohta ole supersankari, joka puolustaa heikompia pahaa vastaan? Elokuvien vammaisten supersankarien, kuten **Daredevilin** ja **Professori X:n**, kuvaukset ovat kuitenkin osin ongelmallisia.

Itsensä kaltaisten hahmojen näkeminen sankarirooleissa on toki positiivista representaatiota. Ne kuitenkin edistävät fiktioissa toistettua trooppia, henkilökuva, jossa vammaisella on arvoa vain, jos hän pystyy kompensoimaan vammaansa erityisillä kyvyillä.

Vamma harvoin myöskään vaikuttaa supersankareiden toimintakykyyn arjessa. Esimerkiksi *X-Men* -sarjan **Professori X** eli

Charles Xavier on pyörätuolia käyttävä supersankari. Yhdellä tasolla hahmo normalisoi tehokkaasti apuvälineiden käyttöä. Tämä jää kuitenkin pääasiassa visuaaliseksi yksityiskohdaksi, sillä vamma ei nähdä vaikuttavan hänen elämäänsä muutoin juuri millään tavalla. Xavier on pyörätuolin käyttäjä, mutta häntä ei välttämättä silti miellä vammaiseksi.

Ehkäpä tällaisten trooppien vuoksi vain 26 prosenttia vastaajista koki elokuvat ja sarjat merkittävimmäksi hyvän representaation lähteeksi omalle minäkuvalleen.

Realismi kiinnostaa

Pelkästään se, että ruudulla nähdään enemmän vammaisia hahmoja ei riitä parantamaan representaatiota. On panostettava siihen, millaisia tarinoita kerrotaan ja miten vammaisuutta kuvataan. Jos vamma ei vaikuta henkilön toimintakykyyn mitenkään, kuvaus ei ole realistinen eikä samaistuttava.

Kysymykseen “Mikä tekee fiktiivisestä vammaisesta hahmosta samaistuttavan?” 84 prosenttia vastasi kokevansa merkittävimmäksi sen, että hahmo kävi läpi samankaltaisia kokemuksia kuin he itse. Kenties hahmon tapa toimia antaa toimintamalleja arkeen?

Vammaan tyyppin tai lajin koki merkittäväksi samastumissyöksi 59 % vastauksista. Onkin hälyttävää, kuinka vähän erilaisia vammoja ja toimintakykyjä ruuduilla ja valkokankailla nähdään. 56 % vastanneista samastuu myös hahmoon, joka puhuu häntä kiinnostavista asioista.

Moniulotteisuudesta voimaa

Myös vammaisen hahmon luonteenpiirteillä on merkitystä. Jos henkilöahmossa ei ole syvyyttä, hän voi tuntua luotaantyöntäältä ja vastenmieliseltä – hänet esimerkiksi näytetään

NARRATIIVI = Tarinan kulku.

REPRESENTAATIO = Kuvaus asiasta tai ilmiöstä.

TROOPPI = Kielikuva tai retorinen ilmaus. Laajemmin myös toistuvasti esiintyvä teema, kerronnan keino tai klisee.

ANTAGONISTI = Tarinan päähenkilön, protagonistin vastustaja.

Vammaisen henkilöhahmon rakennusohje:

1. Älä pelkää kirjoittaa moninaisuudesta – luomalla vähemmistötaustaisia henkilöitä osoitat taitosi kirjoittajana.
2. Tiedosta vammaisrepresentaation sudenkuopat ja vältä toistamasta haitallisia kliseitä. Konsultoi rohkeasti vähemmistöjen edustajia. Kysy mielipidettä useammalta, jokaisen kokemus vammastaan on yksilöllinen.
3. Moniulotteinen hahmo on uskottava. Vammaisilla on unelmia, tavoitteita, perheenjäseniä, harrastuksia, työnkuvia sekä ongelmia, jotka eivät liity vammaan. Emme ole sankareita tehdessämme arkisia asioita, mutta emme myöskään täydellisiä. Voimme olla kusipäitä. Tärkeää on kirjoittaa hahmo niin, ettei sen problemaattisuus johdu toimintarajoitteesta.

katkeroituneena ja kylmänä vain, koska hän on vammainen. Mielenkiintoisempi on esimerkiksi persoonallinen rikollisnero, jonka toiminta ei johdu vamman aiheuttamasta katkeruudesta. Tällainen hahmo voi toimia positiivisena vaikuttimena: minun ei tarvitse olla kiltti ja tunnollinen, voin olla rosoinen ja haaveilla muustakin kuin minulle osoitetusta polusta.

Itsenäisyys tavoitteena

Monet katsojat rakastavat sitä, että fiktiöhahmolla on rikas taustatarina, johon voi uppoutua ja josta voi oppia. Vammaisidentiteetin muodostumisen kannalta se ei kuitenkaan tutkimuksessa noussut kovin merkitykselliseksi.

Vastaajat kaipasivat enemmänkin kuvauksia, jossa vammaiset näytetään itsenäisinä.

Monet ainakin fyysisesti vammaiset tarvitsevat jonkin verran – vammasta riippuen jopa runsaasti – toisen ihmisen apua. Todennäköisesti itsenäisyydellä ei tarkoiteta sitä, että moinen elämän realiteetti olisi sivuutettu. Loogisempaa on, että tarkoitetaan henkistä itsenäisyyttä: vammaiset näytetään ihmisinä, jotka päättävät itse elämänsä suunnan ja tekevät valintoja. Heidän halutaan myös olevan luontevasti ja tasa-arvoisesti osa kaveriporukkaa.

Useimmiten vammainen ihminen kuitenkin kuvataan kuitenkin hahmona, joka tarvitsee vammattoman avustajan, ystävän tai muun ihmisen antamaan sysäyksen elämänmuutokseen tai mahdollistamaan sen.

Rosoisuus avartaa

Vammaisia on tärkeä nähdä myös vastustajina, antagonistin rooleissa. Kun vammainen nähdään esimerkiksi *Orange Is The New Black*in tai *Kylmän ringin* kaltaisissa sarjoissa istumassa tuomiotaan tai osana jengiä, rikotaan kuvaa, jonka mukaan vammaisen tulee aina olla kiltti ja tunnollinen. Tällainen representaatio sallii rosoisuutta omassakin persoonassa. Se oikeuttaa tekemään virheitä ja kokemaan ristiriitaisia, moninaisia tunteita.

Vammalla pelottelua

On kuitenkin tärkeää, ettei fiktiivisen henkilön negatiivisen toiminnan syy ole hänen vammansa. Jos henkilö on paha ja katkera erilaisen toimintakykynsä vuoksi, opettaa tämä katsojaa alitajuisesti pelkäämään vammaisia.

Esimerkiksi elokuva *The Witches* (2020) nosti julkisen äläkän kuvatessaan lastenkirjailija Roald Dahlin luomia noitia, lapsia syöviä monstereita, jotka on mahdollista tunnistaa kehollisista piirteistä. Ongelmallista elokuvassa on se, että kyseiset piirteet oli sen nähtyään helppo yhdistää todelliseen vammaan, *hypodaktyliaan* eli vajaasormisuuteen.

Onnistuneita henkilöhahmoja:

SPECIAL -sarjan päähenkilö Ryan Heyes työskentelee aikakauslehdessä, deittaillee homomiehenä ja yrittää itsenäistyä ylisuojelevasta ja huolehtivaisesta äidistä. Hän on myös kävelevän liikuntavammaisen henkilön representaatio.

GINNY & GEORGIA -sarjan sivurooli, viittova naapurin isä, on rakastava ja osallistuva isä, joka tukee lapsiaan. Perhe viittomassa on sarjassa osa arkipäivää.

WALK RIDE RODEO -elokuvassa ratsastusosonnettomuudessa vammautunut henkilö oppii hyväksymään muuttuneen toimintakykynsä. Tositapahtumiin perustuvassa lämminhenkisessä ja elämänmauisessa elokuvassa ei vellota sääliä.

SEX EDUCATION -sarjassa Isaac Goodwin on karismaattinen, ajoittain kusipäinen, halvaantunut hahmo, jolla on huumoria ja joka rakastuu. Sarjassa näytetään, miten intiimissä kanssakäymisessä on mahdollista huomioida esim. tuntopuutokset ja kuinka näistä asioista keskustellaan.

Ongelmallisia henkilöhahmoja:

ME BEFORE YOU. Will, rikkaan perheen aikuinen poika halvaantuu ja menettää elämänhalunsa. Vanhemmat palkkaavat avustajan, johon poika rakastuu. Ongelmallinen trooppi jo siinä mielessä, että rakkaus typistetään kohdistumaan ihmiseen, josta henkilö on riippuvainen. Mies tahtoo kuolla, sillä eihän hän voi olla rakkaalleen oikea mies.

ADIOS AMIGOS ja HASTA LA VISTA. Kumpikin kertoo saman tarinan: kaveriporukan tavoitteena on päästä harrastamaan seksiä. Elokuvien hahmot ovat yksilöllisiä ja vastenmielisiä. Ystävyyttä ei näy ja esimerkiksi sokea henkilö kuvataan auttamattoman kömpelönä.

37 SECONDS. Japanilaisen elokuvan päähenkilöllä on unelmia ja hän lähtee tutustumaan seksuaalisuuteensa. Tapa, jolla aivohalvauksen saanut henkilö kuvataan, saa katsojan kuitenkin monesti säälimään häntä.

Special-sarjan päähenkilö Ryan Heyes (Ryan O'Connell, vasemmalla) on monipuolinen kuvaus liikuntarajoitteisesta, kävelevästä miehestä, joka elää nuoren miehen normaalia elämää.